

БОРАЧ – СРЕДИШТЕ ЗЕМЉЕ ПАВЛОВИЋА

Борач – један је од многих утврђених градова подигнутих још у вријеме средњовјековне босанске државе. Његови остаци одавно привлаче пажњу археолога, док из писаних извора, у првом реду дубровачких, историчари настоје да сазнају нешто више о развоју подграђа. Овај рад је покушај да се сагледа што потпуније прошлост Борча и укаже на значај овог града у животу властеоске породице Павловића.

Локација Борча била је у историјској литератури дуго времена предмет различитих гледишта. Због ослањања на ауторитет Константина Јиречека, Борач је био погрешно идентификован са Бирчем (Власеница), а и са данашњим херцеговачким Борчем на горњој Неретви. Преглед различитих идентификација Борча изложио је Владимир Скарић, те дошао до закључка да рушевине са именом Град и један километар даље село Варошиште, оба локалитета недалеко од жељезничке станице Месићи (општина Рогатица), одговарају средњовјековном граду Борчу и његовом подграђу.¹ У једном дубровачком документу из 1425. године помиње се Рогатица „in Vosna supra Boraç”, те се тиме у потпуности потврђује исправност Скарићевог гледишта.²

Проблеми се јављају и у вези са најранијим датирањем Борча у историјским изворима. На основу повеље из 1244. године, изводи се претпоставка да је Борач већ тада морао

¹ В. Скарић, *Жуја и град Борач у Босни*, Прилози за књижевност, језик и фолклор II, Београд 1922, 184-188; М. Динић, *Земље Херцега Светиога Саве*, „Глас САНУ” CLXXXII, Београд 1940, 240.

² Превоз робе из Дубровника „ad locum qui dicitur Rogatiçe supra Boraç”. М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, ЈИЧ III, Београд 1937, 127. = *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 313.

постојати, док турски извори упућују на закључак да се овај податак уопште не односи на жупу Борач, него на кнежину Врхпрачу.³

К. Јиречек узима 1405. годину као први помен Борча у писаним документима.⁴ Међутим 1393. године у дубровачкој канцеларији регистрован је један уговор о превозу 16 товара соли и то осам у Фочу, а осам у Борач.⁵ Град Борач свакако је подигнут и прије него што се 1393. године први пут помиње у писаним изворима. Ово тим прије што се већ на печату повеље кнеза Павла Раденовића, којом 25. марта 1397. године даје слободу трговине Дубровчанима, налази представа утврђеног града.⁶ Град, са три куле јавља се као печатни симбол и доцније код сталних чланова породице Павловић.⁷ Ради се несумњиво о Борчу, њиховом двору и главном граду.

Борач је подигнут на тешко приступачном стјеновитом терену изнад лијеве обале Праче. Осим опсежних теренских радова Ђоке Мазалића и мањих археолошких сондажа, остаци овог утврђења нису детаљније истражени.⁸ Велики комплекс утврђења засут је шутом и рушевинама тако да се не могу у цјелини сагледати сви елементи његове архитектуре.

³ К. Јиречек, *Трговачки њуџеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*. Зборник Константина Јиречека I, Посебна издања САН, Београд 1959, 245; Ђ. Мазалић такође сматра да је кнежина из повеље од 1244. године своје име могла добити само по граду и да је Борач, као средиште кнежине био већ у XIII вијеку познат и да је као такав још старији. Ђ. Mazalić, *Borač – bosanski dvor srednjeg vijeka*, GZM LIII, Sarajevo 1941, 43. Међутим, према Х. Шабановићу ово мјесто треба читати „in comitatu vrch Pracha”, значи у кнежини Врхпрачи, а не Борчу. Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Djela Naučnog društva BiH XIV, Sarajevo 1959, 131.

⁴ К. Јиречек, *Трговачки њуџеви и рудници*, 295, нап. 274.

⁵ У тексту се даље истиче да поносници могу ићи мирно даље од Фоче до Борча, те нема сумње да се ради о нашем Борчу, Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља у средњовјековној Босни*, Сарајево 1979, 95, нап. 57.

⁶ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Djela ANUBiH, knj. XXXVIII, Sarajevo 1970, 48-49.

⁷ *Isto*, 49-50.

⁸ Поред тога што се Борач помиње успут, са мање или више детаља у разним расправама, о њему има и радова монографског карактера. В. Скорић, *Жуџа и град Борач*, 184-188; Ђ. Mazalić, *Borač*, 31-94; Р. Anđelić, *Izvještaj o probnom iskopavanju na srednjovjekovnom gradu Borču*, GZM XVII, Sarajevo 1962, 159-164.

На основу досадашњих истраживања, реконструкцију града Борча дао је прегледно М. Поповић. *Средњовековне шврђаве у Босни и Херцеговини*, Прилог проучавању фортификационих структура, Зборник за историју БиХ 1, Београд 1995, 39-40; Исти, *Владарски и власићевски двор у средњовековној Босни*, Зборник за историју БиХ 2, Београд 1997, 27-28.

Град се састојао из више дијелова који указују и на различите етапе грађења. Настанак првих фортификација на овом простору могао би се датovati у XIV вијек. Главни и најстарији дио утврђења Велика градина, првобитно је имало изражену основу брањењу кулама, а доцније читав онај простор ојачан је низом бедема. Један јачи бедем дебљине око 3,5 метра бранио је средишњи дио града. Иначе, двојни ровови доприносили су одбрани бедема. На западу, на самим литицама које се обрушавају према ријеци, било је истурено једно сасвим мало утврђење, у ствари остаци у виду квадратне куле са посебно брањеним прилазом. Прилаз градској капији, могућ једино са истока, бранила је кула грађена у непосредној близини.⁹

Двор Павловића налазио се највероватније у комплексу Велике градине, изграђен у виду куле на више спратова. Пробна ископавања указују на остатке цистерне и трагове зграда које су највећим дијелом биле од дрвета, а дијелом обликоване каменим зидовима. Зграде по правилу имају једну просторију четвртастог облика. Димензије градских објеката су релативно мале. Ту је нађено нешто керамике превучене зеленом цаклином.¹⁰ Каснијим доградњама, Борач је изгледа добио коначан облик у првим деценијама XV вијека. Најкасније је изграђена Мала градина, тек у вријеме Радослава Павловића. Ту се налазе остаци капија и кула у чијим су темељима биле цистерне.¹¹

Међутим, по остацима са терена не може се реконструисати облик грађевина у њиховим горњим дијеловима. Због тога је потребно узети у обзир печате чланова породице Павловић. Наиме, већ смо видјели да је као печатни симбол употребљавана представа породичног града, што се на личним и породичним печатима налази веома ријетко. Већ на печату повеље кнеза Павла Раденовића издатој Дубровчанима 25. марта 1397. године налази се представа утврђеног града на којем средишње мјесто заузима висока кула са

⁹ Ђ. Мазалић је указао на још неке посебности карактеристичне за утврђење града Борча, Ђ. Мазалић, *Borač*, 54-55, 59-66.

¹⁰ Ђ. Мазалић, *Borač*, 62-66; Р. Анђелић, *Izвјештај о пробном ископавању*, 163-164.

¹¹ Ђ. Мазалић, *Borač*, 54-59, 72; Р. Анђелић, *Izвјештај о пробном ископавању*, 163; Као „грађевински специјалитет” могао би се назвати полулоптасти свод под донжон кулом на Малој градини, Ђ. Мазалић, *Borač*, 70.

истуреним круништем – најважнијим упориштем у систему одбране сваког утврђења. Са обје стране куле стоје по једна мања кула без круништа. На врховима свих кула виде се зупци, а у зидовима распознаје гломазно камење. Печатни симбол на повељи Радослава Павловића Дубровчанима од 7. априла 1423. године, не доноси ништа ново, јер је конципиран слично као и поменути печат Павла Раденовића.

Представа града јасније је изражена на великом печату Радослава Павловића сачуваном на мировном уговору са Дубровником од 25. октобра 1432. године. Из градских бедема избијају три снажне куле од којих је средња готово два пута већа од бочних. Градска капија у подножју главне куле има јасно преломљен готички лук.¹²

Нови детаљи налазе се нарочито на средњем печату кнеза Радослава Павловића сачуваном на четири повеље (1437, 1439, 1439, 1441), као и на повељи његовог сина Иваниша (1442). Бедем је формиран као висока платформа на коју води уско, вјероватно покретно степениште. На кулама које се издижу изнад платформе оцртавају се спратови на којима се могу распознати силуете прозора, изгледа формираних у облику бифора. Капија на главној кули је готички портал са двокрилним вратима. И поред малих димензија и слабих отисака печата, с обзиром на богатство нових архитектонских детаља, изведена реконструкција, према Пави Анђелићу, „показује представу утврђеног дворца ванредне лепоте, какву нећемо срести нигдје више у Босни, па ни у сусједним јужнословенским земљама тога времена”.¹³

Ипак, треба бити опрезан када се тврди да печати чланова породице Павловића, од Павла Раденовића до Иваниша, представљају вјерно свједочанство о изгледу града Борча, као и да пружају увид у постепене промјене настале разним доградњама. Наиме, не треба изгубити из вида да је временом дошло до еволуције у начину хералдичког приказивања са све наглашенијим готичким елементима, што је могло

¹² P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 48-51.

¹³ *Isto*, 51-53. Представа града на печату војводе Иваниша Павловића, сачуваном само на двије повеље (1454) издате од његове браће војводе Петра и кнеза Николе, има одређене посебности које се састоје у томе што су куле нешто више него на ранијим печатима и имају број спратова. *Isto*, 53-54.

утицати и на приказивање града Борча на печатима.¹⁴ Тиме се не искључује могућност да је бар донекле стварни изглед средњовјековног града Борча нашао свој одраз и на печатима.

Град се очигледно, ширио упоредо са јачањем политичке снаге и угледа породице Павловић. Важно је нагласити, да уз краљевске престонице Бобовац и Јајце, по опсегу и читавом архитектонском склопу, Борач улази у ред највећих утврђених градова на простору средњовјековне босанске државе. Осим што је недовољно истражен, несумњиво је да је код Борча остварена одбрамбена концепција, прилагођена рељефу и његовим предностима.¹⁵

На бедемима и кулама босанских тврђава грађених у првој половини XV вијека нема елемената који би указивали на тежњу ка прилагођавању дејствима опсадне артиљерије. Једино би тврђава Павловац на Прачи у посједу Павловића, обликом основе као и другим облицима архитектуре, спадала у круг раноартиљеријских фортификација из позног средњег вијека.¹⁶

Међутим, писани извори указују да су Павловићи ишли укорак са временом и настојали да усаврше систем одбране својих утврђених градова. Тако је 1419. године Петар Павловић набавио у Дубровнику самостреле и барут за топове (*pulverum bombardarum*).¹⁷ Десет година доцније Радославу Павловићу одобрена је куповина шест самострела.¹⁸ Насљедници Радослава Павловића настоје, такође, да се у Дубровнику снабдију потребним наоружањем. Послије дужег времена дубровачко Вијеће умољених одлучило је 28. фебруара 1444. године да удовољи молби војводе Петра Павловића и да му

¹⁴ Утврђени град који се јавља на печатима Павловића вјероватно је био у употреби као породични грб. *Родословне табле и грбови српских династија и властеле*, приредили Д. Мрђеновић, А. Палавестра, Д. Спасић, Београд 1987, 123, 125; С. Новаковић, *Историја и традиција*, Београд 1982, 476.

¹⁵ М. Поповић, *Средњовековне тврђаве*, 40.

¹⁶ М. Поповић, *Утицај појаве топова на развој одбрамбених система средњовјековних градова у Босни*, Међународни симпозијум Босна и Херцеговина у токовима историјских и културних кретања у југоисточној Европи, Сарајево 6-7. октобар 1988, *Земалски музеј, Посебна издања*, Сарајево 1989, 102-103.

¹⁷ *Historijski arhiv u Dubrovniku, Consilium Rogatorum (Cons. Rog.) 2, fol. 14, 19. II. 1419.*

¹⁸ *Historijski arhiv u Dubrovniku, Consilium Minus 4, fol. 232', 7. IV 1429.* На подацима из Дубровачког архива захваљујем проф. др Ђурђици Петровић.

пошаљу једног од синова Матије Лила, познатог дубровачког бомбардијера (мајстора за израду топова) ако овај буде хтио ићи.¹⁹ У јулу 1458. године исто Вијеће дозволило је поклисару војводе Петра и кнеза Николе да за свој новац могу купити и извести из Дубровника један товар сумпора (*salmam unam sulfuris*) неопходног за производњу барута, затим два самострела и сто клупчади конопца за самостреле.²⁰ Годину дана прије пропасти босанске државе, војвода Петар Павловић поново је тражио једног бомбардијера и самострелце, али му је дубровачко Вијеће умољених 4. јуна 1462. године, уз извињење, одбило овај захтјев.²¹

Упорно настојање више чланова породице Павловић да набаве артиљеријско наоружање несумњиво је настало из потребе, у првом реду, да, ојачају одбрамбени систем Борча, свог главног града. Ово тим прије што је на терену нађен већи број камених кугли до величине човјечије главе, те се на основу тога претпоставља да су за одбрану Борча коришћени топови.²²

Временом се испод града Борча развило подграђе, иначе познато у изворима од 1417. године. Управо од двадесетих година XV вијека процес формирања привредно активних подграђа испод утврђења појединих феудалаца у Подрињу долази до нарочитог изражаја, како на посједима Павловића тако и Косача. Послије 1417. године у једном доста дугом временском раздобљу (1417-1436), подграђе Борча постаје веома важно одредиште каравана. Оно је привлачило трговце и као погодна етапна тачка из које се могло ићи даље у североисточну Босну.²³ На то указују уговори о превозу у којима се уз Борач, као друго могуће мјесто испоруке робе означава, најчешће, Вишеград.²⁴

¹⁹ М. Динић, *Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним земљама*, Глас САН, CLXI, Београд 1934, 81, нап. 119.

²⁰ *Isto*, 81, 120. *Cons Rog.* 15 fol. 242, 3. VII 1458.

²¹ М. Динић, *Прилози за историју*, 81, 121.

²² Ђ. Mazalić, *Borač*, 73; Ђ. Petrović, *Neki podaci o izradi topovskih kugli u Srbiji i Bosni u XV i XVI veku*, Весник Војног музеја 11-12, Београд 1966, 163-167.

²³ М. Динић, *Дубровачка средњевековна караванска трговина*, 127. = *Српске земље у средњем веку*, 313.

²⁴ Уп. нап. 40.

Дубровачки друм се код Горажда одвајао и спуштао у Борач, одакле је водио даље у Сребреницу и Зворник. Пут се природно користио и у обрнутом правцу, тј. од Сребренице и средњег Подриња, преко Борча за Дубровник. Преко Борча су пролазили и трговци који су из долине Лима ишли за предии Врхбосне.²⁵ Осим што је Борач био главни град породице Павловић, на развој подграђа увелико је утицао и његов средишњи положај на важним комуникацијама.

Упоредо са развојем насеља јавила се потреба да се и насеље испод града термилошки разликује од града тврђаве. Подграђе Борча, као и остала подграђа која су формирана у XIV, а затим у XV вијеку, у дубровачким изворима наведена су са префиксима *sub* (sub Boraç) или *sotto* (sotto Boraç). Временом је дошло до спајања префикса *под* са именом града – Подборач, облик који је продро и у латинске дубровачке изворе (1434). Овакав локални домаћи назив за подграђа јавља се нарочито уз имена домаћих људи, односно трговаца па се према томе ради о подграђима са развијеном трговачком размјеном.²⁶

Међутим, сва подграђа нису имала исту привредну структуру и начин привређивања, нека од њих су била привредно активна, док су друга остала на нивоу села. Ова разлика између двије врсте насеља нашла је одраза и у терминологији извора. Дубровачки извори разликују урбана од аграрних насеља у подграђима средњовјековне Босне, те прва обиљежавају са *varos* или *borgo*. Подграђе Борча означено је 1459. године као *borgo* (in borgo de Boraç), што несумњиво указује да се радило о привредно активном подграђу.²⁷ Још данас постоји на терену локалитет Варошиште. Има гледишта да се ту није налазило подграђе и да би га требало тражити ближе утврђењу.²⁸

Насеља односно подграђа босанских градова, без обзира на то да ли су остала на нивоу села или су добили одлике

²⁵ *Исџо*, 121. сасвим је усамљен случај превоза 30 товара кожа из Борча на Неретву, а не уобичајеним путем низ Дрину. Д. Ковачевић, *Trgovina u sred-njovjekovnoj Bosni*, Djela ANUBiH, knj. XVIII, Sarajevo 1961, 159-160; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 95, напомена 61.

²⁶ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 136.

²⁷ *Исџо*, 137.

²⁸ Ђ. Mazalić, *Borač*, 71.

урбаних центара, заједно са тврђавом чине једну урбанистичку цјелину. О овоме односу између вароши и утврђења у случају Борча изричито свједочи парница из 1433. године заведена у књигама Дубровачког архива. Наиме, свједок у једном спору је изјавио да је био у Подборчу, поред куће неког Микоја када је око подне из тврђаве Борча (*de castro Borac*) дошао Радослав Муржић.²⁹

Када је Сребреница 1411. године ушла у посјед српске државе, Борач је постао погранични град. Поред тога, треба имати у виду да се средње Подриње, заједно са Сребреницом, у ово вријеме развило у врло напредну привредну област. Нагли пораст промета робе подстакао је увођење нових царина, омиљеног начина Павловића, као и осталих босанских феудалаца да увећају изворе својих прихода. У априлу 1423. године Дубровчани настоје да умање износ царине или да је чак потпуно укину, јер је то, како се изричито наводи, нова царина која раније није постојала. Међутим, изгледа да је Радославу Павловићу било много стало до ове царине, јер је он једино смањио износ са три на два перпера по сваком товару тканина. И поред свих негодовања Дубровчана, царина у Подборчу није укинута већ је временом добила и своју сталну зграду. У јануару 1449. године слуга једног Дубровчанина који је носио сребро из Сребренице у Дубровник, био је нападнут испод Борча у згради царинарнице (*subtus Borac in domo dohanerii*).³⁰ И до данас је сачувана успомена на ову институцију. На источном и сјевероисточном крају некадашњег подграђа налази се локалитет Чиза који је, према накнадном тумачењу Ђоке Мазалића, име добио по згради царинарнице. Поред тога, сачуван је и домаћи назив Царина за исто мјесто.³¹

Приликом регулисања трговачких односа у званичним уговорима између Дубровчана и босанских феудалаца, царине су биле једно од основних питања. Тако, на примјер, Радослав Павловић у повељи Дубровчанима од 10. априла 1441. године, која се односи искључиво на слободу трговине по

²⁹ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 265.

³⁰ *Исто*. 96.

³¹ Ђ. Mazalić, *Borač*, 75-76; Ђ. Mazalić, *Kraći članci i rasprave*, 3. *Još jedno tumačenje naziva Čiza, jednog mjesta pod ruševinama Borča, nekadašnjeg dvora Pavlovića*, GZM IV-V, Sarajevo 1950, 224.

његовој земљи, навео је као услов плаћање правих и законитих царина. Радославов насљедник Иваниш 29. септембра 1442. године потврдио је привилегије које су Дубровчанима додијелили његови претходници, што претпоставља и повељу о трговачким слободама. Исто тако, последњи Павловићи, војвода Петар и кнез Никола у повељи од 14. јула 1454. године, поред осталог, истичу да Дубровчани треба да плаћају праве царине као и за вријеме његових претходника.³²

У пракси чланови породице Павловић, као и остали босански феудалци, нису се држали гаранција које су давали званичним путем. Они се нису устручавали да заустављају дубровачке трговце, понекад и читаве караване и да одузимају робу. То је увијек изазивало негодовање и интервенције дубровачке владе, често и у Борчу, јер је ту била устаљена царина, као и сједиште Павловића. Тако се Марин Гундулић жалио да је његов брат у Борчу без икакве своје кривице и разлога задржан и затворен од Радослава Павловића.³³ Три дубровачка трговца у жалби због пљачке код Подборча, изјавили су да им је, између осталог, одузето и 12 литара сребра које су са собом у каравану носили.³⁴ Зато је разумљиво што у уговорима о превозу робе, власи не пристају да преузму на себе одговорност у случају насиља великаша, међу којима изричито наводе и Радослава Павловића.³⁵

Подборач није био само важна караванска станица преко које се одвијао промет робе из Дубровника у источну Босну и даље у Србију. Постао је привлачан за Дубровчане, како пучане тако и властелу, који су се ту задржавали и трговали. Између дубровачких грађана треба издвојити Ивана Тихојевића, који у времену од 1422. до 1424. године увози четири пута робу и тканине, осим у Подвисоки и Фочу, такође и у Борач. Влахуша Ђурђевић шаље 1434. године у Борач пет товара тканина, а већ идуће године, са својим компаноном, пет товара мрчарија.³⁶ Чланови породице Хранковић, не само да су увозили већ су преко Подборча и извози-

³² D. Kovačević, *Trgovina*, 49, нар. 36.

³³ *Isto*, 50-51.

³⁴ *Isto*, 53.

³⁵ *Isto*, 163.

³⁶ *Isto*, 58, 59.

ли робу. Тако се 1434. године власи обавезују Влахуши Хранковићу да ће му од Подборча до Дријева превести 30 товара кожа. И његови синови врло активно учествују у овој трговини. Франко Хранковић даје власима да носе у Подборач 150 товара соли које треба да дозначе Налку, брату поменутог Франка или његовом фактору. По истим власима Налко је отпремио у Дубровник 60 товара кожа и воска. Браћа Хранковић заједно са Стипком Саргареловићем увозили су со и то половину у Подборач, другу половину у Горажде, коју власи треба да дозначе Стипку или његовом представнику.³⁷

Посебно је занимљив случај Влахуше Латинице. У Борчу се јавља у неколико наврата између 1443. и 1445. године. Он је најмлађи син Дабижива Латинице који је у Сребреници играо видну улогу. И сам Влахуша је веома истакнута личност у пословном животу Сребренице.³⁸ Због тога, чињеница да он у Борчу има кућу указује на знатну заинтересованост Дубровчана за ово подграђе.³⁹

Чланови дубровачких властеоских породица пословали су такође у Подборчу. Међу њима јављају се Марин Гучетић, Иван Гучетић, Стјепан Гучетић, Фрањо Бенешић, Павле Соркочевећ, Лука Соркочевећ, све позната имена везана нарочито за трговину у Сребреници. Предмети њиховог увоза у Борач биле су у првом реду тканине, а затим мрчарије.⁴⁰ Највише од свих послове је разграно Драгоје Соркочевећ. Он је од 1434. до 1443. године у неколико наврата увозио мрчарије, затим тканине и со, готово искључиво у Борач. Његов фактор у Борчу био је Стјепан Ненковић.⁴¹

³⁷ *Isto*, 56, 62, 175, нап. 76; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 97 нап. 73, 121, нап. 52.

³⁸ Д. Ковачевић-Којић, *Истакнутији Дубровчани у Сребреници у доба Деспошићевине*, Ваљево – постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 124-128.

³⁹ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 97, нап. 70.

⁴⁰ Марин Гучетић отпремио је по власима 6 товара тканина у Борач или Подвишеград, а Стјепан Гучетић 3 товара тканина у Борач (1436). Иван Гучетић и компаноци послали су 16 товара мрчарија до Борча или Вишеграда. Фрањо Бенешић од 1433. до 1442. године, сам или са компаноцима, увезао је тканине у Борач и Вишеград. Дубровачка влада дозволила је 1442. године Фрањи Бенешу и компаноцима да могу послати у Подборач 16 печу тканина. Павле Соркочевећ 1416. и 1417. године увезао је у Борач 10 товара тканина и више товара остале робе, Лука Соркочевећ, мрчарије, и то 1424. – 13 товара, а 1426. – 7 товара. Д. Ковачевић, *Trgovina*, 58, 59, 63.

⁴¹ *Isto*, 59, 62.

Поред већ наведених примјера било је и других Дубровчана који су узимали факторе као помоћно особље да би на тај начин што успјешније организовали своје послове.⁴² Фактори дубровачких трговаца у Борчу, као и у осталим мјестима, примали су робу која им се шаље из Дубровника, а у Дубровник отпремали сировине.

Осим што су трговали појединачно или уз сарадњу фактора, Дубровчани често међусобно склапају друштва. До овог удруживања долазило је зато што је вањска трговина била често изложена великим губицима због разних неповољних околности. Удружени, трговци су лакше подносили евентуалну штету, а заједничким пословањем они су стицали већу материјалну добит. Таква пракса уобичајена је како код пучана, тако и код властеле приликом обављања трговачких послова са Подборчем.⁴³ Међу Дубровчанима у Подборчу нађе се и понеки занатлија, као што то показује случај Радивоја, подстригача сукна.⁴⁴

Присуство Дубровчана у Борчу може се пратити све до 1450. године. Од овог времена о њима нема вијести што се може објаснити догађајима изазваним продором Турака у ове крајеве. У Борчу је боравило укупно 57 Дубровчана, и то се само осморица од њих јављају више од једног пута са најдужим задржавањем од три године. Зато се окупљање Дубровчана у Борчу једва може назвати колонијом. Па ипак, у односу на остала мјеста источне Босне, Дубровчани су у Борчу, последије Фоче, највише заступљени.⁴⁵ Од осталих странаца, једино се помиње неки Фирентинац који је у Борчу купио коња, а доцније га продао једном Италијану. Источна Босна је иначе била област из које су извожени коњи.⁴⁶

Сва ова трговачка живост подстакла је и домаће људе из Борча да се укључе у трговачки промет. Они, као и остали

⁴² Једино је фактор Луке Соркочевећа остао непознат. Власи су се обавезали да ће пренијети шест до седам товара тканина и мрчарија до Борча или Праче, према жељи поменутог Луке или његовог фактора. *Исто*, 61. Уп. нап. 37, 41.

⁴³ Уп. нап. 36, 37, 40.

⁴⁴ Д. Ковачевић, *Прилог проучавању занатлијства у средњовјековној Босни*, Годишњак Друштва историчара БиХ, X, Сарајево, 1959, 286.

⁴⁵ Тако на примјер и оно мало Дубровчана који се јављају у Горажду и Вишеграду углавном, поред Фоче, боравили су у Борчу. D. Kovačević, *Trgovina*, 76-77.

⁴⁶ *Isto*, 92, 175, нап. 70.

домаћи елеменат у дубровачком залеђу, то чине путем кредитне трговине. Од Дубровчана су узимали на кредит робу или новац, а дугове подмиривали испорукама робе кредиторима. На основу књига задужења (*Debita*) из Дубровачког архива може се установити обим њихових послова. Наиме, укупна задужења трговаца из Борча у првој половини XV вијека износила су 743 дуката и 307 перпера. У односу на укупну активност домаћих трговаца у осталим насељима источне Босне, испред Борча су се налазили Прача, Фоча, Горажде, па чак и Вишеград.⁴⁷ Па ипак, било је у Подборчу и домаћих трговаца чија задужења прелазе 100 дуката.⁴⁸

Домаћи људи из Борча налазе се и на попису дужника дубровачких трговаца.⁴⁹ У погледу предмета њихове трговине може се само претпостављати да се радило о истим као и код осталих домаћих трговаца, а то су восак, коже и коњи. Со и тканине заузимају су највећи дио у њиховој увозној трговини. Једино нам је познато да су домаћи трговци из Борча, као и из Фоче, куповали тканине из Мантове, и то на кредит, као што наводи тестамент Ивана Лампрића из Котора, који је оставио у Дубровнику.⁵⁰ У погледу организације послова вјероватно су се, попут осталих домаћих трговаца, заједнички задуживали, али такође оснивали и трговачка друштва, па чак и са трговцима из других мјеста. Тако је Радич Добрић из Подборча трговао заједно са Радашином и Радојем Златарићем из Горажда.⁵¹ Међу домаћим трговцима из Борча било је вјештијих и храбријих појединаца који одлазе преко мора, као на примјер, Миљан из Борча. У новембру 1440. године требало је да плати у Дубровнику царину за робу коју је лично донио чак из Венеције.⁵²

⁴⁷ *Isto*, 112-115.

⁴⁸ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 108, 177.

⁴⁹ Између осталог они се налазе на попису дужника у тестаменту Ивана Лампре Болице. Д. Ковачевић, *Trgovina*, 123; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 180, нап. 20. Исто тако, приликом сређивања оставштине Луке Соркочевића, познатог дубровачког трговца који је пословао у Сребреници, поред осталих, наводе се и дужници из Борча. Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 181.

⁵⁰ Д. Ковачевић, *Trgovina*, 123.

⁵¹ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 189, Радич Божевић из Борча разријешо се заједничких послова. *Истио*, 97, нап. 72.

⁵² Д. Ковачевић, *Trgovina*, 134, нап. 141; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 188.

Тешко је реконструисати изглед утврђених градова, а још теже насеља под њима. Општа примјена дрвета у изградњи стамбених и осталих зграда допринијела је да се трагови још више избришу. Једино дубровачка грађа омогућује да се бар донекле оживи изглед старих градских насеља, како тргова тако и подграђа. У Борчу је постојала већ поменута зграда царинарнице.⁵³ По потреби је вршен и претовар робе, што претпоставља и постојање магазина у које се ова одлагала. Наиме, када је Сребреница 1411. године прешла у посјед српске државе, дубровачка влада налаже својим трговцима да сву робу, одређену за Сребреницу и Зворник, истоваре у Борчу, на граници српске државе и да ту чекају док се не смире спорови око царине.⁵⁴

У градским насељима средњовјековне Босне трг се издваја и истиче као главни дио и средишњи простор. Што се тиче Борча једино се на основу аналогије може претпостављати да је трг, као важан елеменат урбанистичке структуре сваког насеља, могао постојати. Такође је неизвјесно да ли су Дубровчани у Подборчу, као и у осталим насељима држали радње. Сигурно је једино да су подизали куће, као што показује поменути случај Влахуше Латинице, угледног трговца веома пословно везаног за Сребреницу.⁵⁵ Већ је раније било говора о згради царинарнице. Од занатских радионица, према откривеним темељима, изгледа да је у Борчу, као и у Бобовцу, било ковачница. Ове радионице, обично камене и дрвене конструкције, биле су прилично мале и често једним дијелом укопане у земљу.⁵⁶

Поред православних цркава на посједу Косача, рани турски извори помињу и православну цркву у Вишеграду, који је припадао породици Павловић.⁵⁷ На основу локалитета Чиза, непосредно под градом Борчем, као и гомиле са остацима зидова, Ђоко Мазалић првобитно је сматрао да се на том мјесту налазила црква. Међутим, временом је дошао до

⁵³ Уп. нап. 31.

⁵⁴ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 95-96.

⁵⁵ Уп. нап. 44; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, 97, нап. 70.

⁵⁶ Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo 1973, 63, 64.

⁵⁷ А. Handžić, *Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni*, Prilozi, Institut za istoriju Sarajevo, X/2, Sarajevo 1974, 161.

новог тумачења топонима Чиза.⁵⁸ Па ипак, има индиција да је и у Борчу прије доласка Турака постојала црква. На то указује податак из 1466. године о поповој кући (*chasa de prete*) у којој су одсједали дубровачки трговци на свом путу у Сребреницу.⁵⁹ Гробље је било изван града и подграђа. У непосредној близини Борча на Варошишту, на локалитету Беговина, налазила се некропола. У околини Борча има више некропола и усамљених стећака разних димензија.⁶⁰

Дубровачка грађа свједочи да је и у Подборчу постојала институција градског кнеза. Године 1437. изгласана је одлука дубровачке владе о додјелјивању поклона кнезу Подборча (*commiti soto Borač*). Његово име није наведено. У времену од 1442. до 1445. године кнез у Подборчу био је Дабижив Вуковић.⁶¹ Изгледа да се радило о домаћем човјеку. Иначе, за кнеза су бирани како домаћи људи, тако и Дубровчани. Његова функција није била насљедна и трајала је углавном неколико година.

По занимању кнезови су били првенствено трговци и најугледније личности своје средине. Тиме су у ствари стигали услове за положај кнеза. То потврђује и случај поменутог Дабижива Вуковића. Он спада у онај мали број трговаца из Борча чија задужења у Дубровнику прелазе преко сто дуката, што је у ствари био капитал којим је пословао.⁶² Чак из тестаментa Ивана Лампрића сазнајемо нешто поближе о његовој трговини. Он је остао дужан овом дубровачком трговцу 320 дуката, и то за осам печа тканина из Мантове, по цијени од 40 дуката за једну печу.⁶³

Кнез се јавља у својству представника локалне и јавне власти. Он сарађује подједнако са босанским краљем, као и са крупним феудалцима. У случају Борча ради се о властеоској породици Павловића. Једна од главних дужности кнеза

⁵⁸ Уп. нап. 31.

⁵⁹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Посебна издања САН, Београд 1955, 36.

⁶⁰ Ђ. Mazalić, Borač, 77-85; Š. Bešliagić, *Stećci – kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, 253.

⁶¹ D. Kovačević-Kojić, *O knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu VI, Sarajevo 1970-1971, 336-339.

⁶² Д. Ковачевић-Кojiћ, *Градска насеља*, 177.

⁶³ D. Kovačević, *Trgovina*, 183.

било је учешће у суђењу у различитим парницама. Упоредо са функцијом судије кнез врши доказни поступак, а јавља се и као извршни орган. Поред судских, обављао је и разне управне послове.⁶⁴ По својој функцији кнез је имао потпуни увид и био најбоље обавијештен о локалним збивањима. Због тога се њему увијек обраћала дубровачка влада када је то било потребно. Сигурно није без разлога у дубровачком вијећу изгласана већ поменута одлука да се у роби пошаље поклон кнезу у Подборчу.⁶⁵

У односу на остале градове у земљи Павловића, Борач је израстао у „славни град”, како то сами Павловићи често истичу у својим повељама.⁶⁶ О великом значају Борча за три генерације Павловића, у њиховој слабо урбанизованој земљи, свједочи и то што су лик свог главног града досљедно стављали на све печате. Чак када су у Дубровнику 8. октобра 1448. године наручили двије заставе за двије трубе, изричито су захтијевали да у свему буду исте, као што је то дубровачка општинска застава, с тим да св. Влахо не држи у руци Дубровник, него град Борач.⁶⁷

У Борач су долазили дубровачки посланици да са појединим члановима породице Павловић, окруженим сталном свитом и дворјанима, воде преговоре везане за трговину, царине и да сређују друга разна питања. Ту су Павловићи Дубровчанима издавали већину повеља о регулисању међусобних односа. Понекад су ови послови повјеравани угледним дубровачким трговцима који живе и тргују на неким од привредних центара средњовјековне Босне.⁶⁸

На двору у Борчу постојала је канцеларија чији се рад може пратити у једном дугом периоду од 1397. и 1454. године. Она се истицала квалитетом коришћеног материјала,

⁶⁴ D. Kovačević-Kojić, *O knezovima*, 340-343.

⁶⁵ *Isto*, 336, нап. 25; 343-344.

⁶⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, Београд 1929, 641 бр. 615 (19. VIII 1439); *Isto II*, Београд 1934, 726 бр. 146 (26 VI 1454); 728 бр. 151 (15 VI 1454).

⁶⁷ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику, XIII-XVI в.*, књ. I, Београд 1952, 166 бр. 352.

⁶⁸ Тако су на примјер, у септембру 1439. године, по налогу Великог вијећа дубровачки трговци из Фојнице отишли у Борач да среде неке ствари са Радославом Павловићем. D. Kovačević, *Trgovina*, 86, нап. 129.

љепотом писма, као и украшавањем повеља. Уз канцеларију била је организована и школа за писаре. Неки од њих су били преписивачи првог реда. Међу њима посебно се истиче писар Иван, прави умјетник у писању и цртању.⁶⁹ У настојању да обезбиједе несметан рад канцеларије, чак су Петар, Радослав и Иваниш у више наврата набављали папир у Дубровнику.⁷⁰

О животу Павловића у Борчу сазнајемо нешто више из дубровачких извора. Између осталог, имали су своје забављаче који су их увесељавали. Забављачи са двора Павловића гостовали су и у Дубровнику на дан св. Влаха и том приликом дубровачка влада им је додјељивала награде у новцу, тканинама и другим поклонима. У питању су били фрулаши, трубачи, лаутари, добошари, жонглери и лакрдијаши, а помињу се у више наврата, нарочито у времену од 1455. до 1463. године. Дубровачки забављачи такође су гостовали повремено на двору Павловића. Тако, на примјер, налазе се међу узваницима на свадбама војводе Иваниша (1449) и војводе Петра (1455).⁷¹ Павловићи су себи угађали и на друге начине. У Дубровнику су између осталог куповали сребрне предмете,⁷² а затим и разне намирнице. Петар Павловић је, на примјер, набављао уље и рибу.⁷³

Дакле, Борач је имао све одлике сталне резиденције, њихово омиљено боравиште гдје су Павловићи живјели, вршили своју власт, издавали повеље, организовали рад канцеларије, примали дубровачке поклицаре и обављали друге обавезе. Како је то уобичајено, били су окружени службеницима и лицима неопходним за организацију свакодневног живота. Иначе у средњовјековној Босни дворови владара и обласних господара били су средишта културе. Један од њих несумњиво је Борач – двор Павловића.⁷⁴

⁶⁹ G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje* II, N. S., 1951, sv. VI, Sarajevo 1951, 89-119; B. Nilević, *Iz života posljednjih Pavlovića*, Godišnjak Društva historičara BiH, XXVIII-XXX, Sarajevo 1979, 69-70.

⁷⁰ D. Kovačević, *Trgovina*, 184, nap. 147.

⁷¹ A. Babić, *Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne*, Radovi, II, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 1964, 330, 332; B. Nilević, *Iz života posljednjih Pavlovića*, 70.

⁷² D. Kovačević, *Trgovina*, 184, nap. 147.

⁷³ *Isto*, 184, nap. 144, 146.

⁷⁴ S. Ćirković, *Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, Međunarodni simpozijum Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi, Sarajevo 6-7. oktobar 1988, Zemaljski muzej, Posebna izdanja, Sarajevo 1989, 61-69.

За разлику од Косача, који су имали више резиденција, те су се на традиционалан начин кретали од једног до другог свог утврђеног града⁷⁵, Павловићи су били везани само за један двор – град Борач. То је „славни двор господства ми”, како га назива Иваниш Павловић у повељи издатој Дубровчанима од 29. априла 1442. године.⁷⁶ У ствари, Борач је био стоно мјесто Павловића, иако овај израз у изворима није изричито употријебљен. Важно је нагласити да је та посебност града Борча у односу на двореве осталих босанских феудалаца. Он је у исто вријеме средиште њихове земље.

Борач није дуго преживио пропаст босанске државе. Има мишљења да су сам град Турци попалили и срушили готово до темеља.⁷⁷ Његово подграђе је још само кратко животарило.⁷⁸ Приликом продаје босанског санџака, Борач је одређен за сједиште нахије⁷⁹, али се није развио попут неких градова у важнији административни центар. Већ прије 1485. године био је напуштен и пао је у заборав.⁸⁰ Временом му се изгубио сваки траг као мало којем средњовјековном босанском граду, па је чак у нашој историографији било опречних мишљења о његовој убикацији.⁸¹

Борач, некада симбол моћи и угледа породице Павловић, данас је само комплекс рушевина. Па и ти остаци, како је то већ раније наглашено, свједоче да уз краљевске престонице Бобовац и Јајце, по опсегу и архитектонском склопу, Борач улази у ред највећих утврђених градова на подручју средњовјековне босанске државе.

⁷⁵ *Isto*, 74.

⁷⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 100, бр. 688.

⁷⁷ Ђ. Мазалић то закључује, између осталог, и по томе што се Борач послје 1463. године више не помиње као град или двор, а у непосредној близини нема старог муслиманског гробља, као код оних градова које су Турци послје пропасти босанске средњовјековне државе преузели, а данас су у рушевинама. Ђ. Мазалић, *Borač*, 51.

⁷⁸ Подаци о Борчу се губе у књигама Дубровачког архива. Усамљен је случај Марина Буће који се жалио да му је украден товар тканина послатих у Борач. Д. Ковачевић, *Trgovina*, 183.

⁷⁹ Н. Шабановић, *Bosanski pašaluk*, 139.

⁸⁰ *Isto*, 132.

⁸¹ Уп. нап. 1, 2.

DESANKA KOVAČEVIĆ KOJIĆ

BORAČ – CENTER OF THE LAND OF PAVLOVIĆ'S

Summary

The ruins with the name town and village Varošište, both localities not far from Rogatica, correspond the medieval town of Borač and its suburbs. The town had been surely built before 1393, when it had been mentioned in the historical sources for the first time. The most important and the oldest part of the fortress is Velika Gradina, and probably that is the place where the court of Pavlovići should be sought after. The Pavlović family had put consequently on the charters, as stamped symbol, figure of the fortress with the three towers. This presentation should, in some detail at lest, correspond to the reflection of the medieval Borač.

The town spread along with strengthening of influence of the Pavlović family. Along with the king's capitals Bobovac and Jajce, by its volume and architectural composition, Borač should be counted among the largest fortresses on the territory of the medieval Bosnian state.

Suburbs of Borač (sub Borač) for the long period of time (1417-1436) had been very important caravan destination. Even the local name Podborač appeared in the Latin sources from Dubrovnik (1434). Together with the fortress, Borač was unique urban entirety. Along with the increase of trade and establishment of the customs, the customs building had been built as well. The citizens from Dubrovnik, both plebeians and nobility (57 in total) had lived and traded in Podborač. However, their settlement could be hardly called a colony. All this trade activity had encouraged the local population from Podborač to take part at trading activities, through credit trades primarily. They acted as heads (knez) of the town, as well as the representatives of the local and public authority.

It was in Borač that the members of the Pavlović family had been receiving the representatives from Dubrovnik and issuing them charters. Along with the office (1397-1454) famous by the beauty of its letters and decoration of the charters, the clerks school had been organized. Beside the local artists, some artists from Dubrovnik had sometimes been guests at their court.

Unlike the members of the Kosača and other Bosnian feudal families, moving from one fortress to the other, the Pavlović's had been linked to Borač only, having characteristics of the permanent residence. It was capital, Pavlović family court and center of their lands.

Borač did not last long afterward the decline of the medieval Bosnian state. Even before 1485 it had been left and forgotten. Once symbol of power and influence of the Pavlović family, it is only a ruin today.